

Azerbaycan Milli Kütüphanesinde Bulunan Dağlık Karabağ ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası

BEŞİR MUSTAFAYEV

Dr. | Tarih Araştırmaları

Özet: Azerbaycan'ın M.F. Ahundov adını taşıyan eski Sovyetler döneminde kurulan çok zengin bilgi hazinesine sahip önemli bir milli kütüphanesi bulunmaktadır. Akademisyenlere ve araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla, hem kütüphanede bulunan hem de kütüphane tarafından basılan son 20 yılın önemli ve güncel konularından olan ezel-ebet Türk Yurdu Dağlık Karabağ ile ilgili eserlerin ilgililere sunulmasının faydalı olacağını düşündük. Dağlık Karabağ ile ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara, Rusça, Azerbaycan Türkçesi, Gürcüce, Ermenice, Farsça ve çeviri eserlerden oluşan bibliyografya taramasını vermeden önce makalemizin giriş kısmında bilinmeyen yönleriyle Karabağ'ın tarihini kısaca incelemeyi ve sonuç kısmında ise olayların güncel boyutunu değerlendirmeyi uygun gördük.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Kuzey Azerbaycan, M.F. Ahundov Kütüphanesi, bibliyografya, eser.

Bibliography of the Works on Nagorno-Karabakh in Azerbaijan National Library

BEŞİR MUSTAFAYEV

PhD. | Historical Studies

Abstract: In Azerbaijan, there is an important national library having rich resources founded in the former Soviet period in the name of M.F. Akhundov. We have thought that works both in the library and published by it in the last 20 years on from and eternity Turkish homeland Nagorno Karabakh are helpful to academicians and researchers. Before we present bibliography containing Russian, Azerbaijani, Georgian, Armenian, Persian researchers studying on Nagorno-Karabakh and translations, we have tried to study unknown aspects of Karabakh historical process in the introduction of this article and in the final part we have evaluated actual function of the process.

Keywords: Karabakh, Northern Azerbaijan, M.F. Akhundov Library, bibliography, work.

Giriş: Dağlık Karabağ'ın Kısa Tarihi Analizi

Türk mitolojisine göre Karabağ'a "kara" adını veren Oğuz Han'dır. Buradaki kara, büyük anlamındadır. Oğuz Han, başkent Karakurum'dan ordusuyla yola çıkarak, Batı'ya yürüdü, İtil ırmağını geçtikten sonra Kafkasları denetim altına alarak bugün Ağrı (Argu) denilen Alatağ'da ve ayrıca Karabağ'da yayladı. Daha sonra Anadolu'ya ve Irak'a hâkim oldu, Şam üzerine yürüdü, Suriye teslim olduktan sonra dönerek Antakya'yı kuşattı. Oğuz Han, üç yıl Antakya'da kaldıktan sonra Bağdat, İsfahan ve Herat üzerinden memleketine dönmeye karar verdi. Herodot, İskitlerin Kafkasya üzerinden Kimmerler'i kovalayarak Anadolu'ya hâkim olduğunu, Mısır üzerine de yürüdüğünü, Filistin'deyken Mısır Kralı Psammetikos'un armağanlar sunup yalvarması üzerine daha ileri gitmediğini, Anadolu'nun 28 yıl İskit hâkimiyetinde kaldığını, fakat büyük çoğunluğunun Medler'e ve Perslere konuk olduğu bir gece sarhoş edilerek boğazlandığını anlatır. Herodot'un bu olaylarla ilgili gösterdiği tarih, M. Ö. VII. yüzyıldır. Bizim kanaatimize göre Herodot'un anlattığı İskitler, Oğuz Han'ın ordusu idi. İskitler'den sonra, Partlar, Arşaklar, Albanlar, Selçuklular, İlhanlılar, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar bölgeye yerleşmişlerdir. 1829 Edirne Antlaşmasından sonra bölgede söz sahibi olan Ruslar, Anadolu Ermenilerini, Türkmençay Antlaşmasından sonra da İran Ermenilerini Kafkaslara getirerek, Karabağ'a yerleştirmişlerdir. Adını andığımız topraklarda o dönemlerde Türk nüfusun yoğunlukta olduğu bilinmekteydi.¹

Oysa Rusların bölgede sürekli etnik paylaşımı ve Ermenilerin yaptığı son katliama kadar, Karabağ'da 40 bin Ermeni'ye karşılık, 1 milyon Türk vardı. Sovyetlere kadar Kafkaslarda hiçbir zaman Ermeni devleti ve Ermeni nüfusunun ağırlığı olmamıştı.² Karabağ,

¹ Mustafa Aydın, "Karabağ", *TDVİA*, C. 24, İstanbul. 1991, s. 367-368; Mirze Yusif Qarabaği, *Tarix-i Safi-Qarabağnameler*, Bakı. 1991, s. 3-4; Beşir Mustafayev, "Anton Salamanov'un Özel Arşivine Göre Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'da Yaptıkları Katliamlar (1918-1919)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 30- Güz, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2011, s. 335-354.

² Azerbaycan topraklarında Türkler dışında birçok etnik azınlık yaşamaktaydı. Bunlar içerisinde Rus istilasından sonra İran ve Osmanlı topraklarından göçen Ermeniler de yer almaktadır. Türkmençay Antlaşmasının (1828) ardından Birinci

büyük bölümü bugünkü Azerbaycan ile Ermenistan (Batı Azerbaycan) arasında, güney bölümü İran (Güney Azerbaycan) içinde kalan, yaklaşık 18 bin km²'lik bölgenin adıdır. Karabağ ise bu bölgenin içinde 4.392 km² alanı teşkil etmektedir. Ermenilere göre Karabağ'da, M.Ö 7. yüzyıldan beri Ermeni nüfusu ve kültürü egemendi. Azerbaycan kaynaklarına göre ise Ermeniler Yunanistan'ın Tesalya bölgesinden, Doğu Anadolu'ya gelip Urartuların egemenliğinde yaşayan, sonra da Kafkasya'ya göçen yabancı bir halk olup, bölgenin esas sahipleri kendileridir. Karabağ bölgesi 1555'te Amasya Anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne katılmış; 1735 yılındaki Gence Anlaşmasıyla İran'a bırakılmış, 1828 yılındaki Türkmençay Anlaşmasıyla Çarlık Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir.

Kafkas dağlarının Güney doğusunda yer alan 4392 km²'lik Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde Kür (Kura)-Aras Nehirleriyle Gökçe gölü arasında, batıda Ermenistan sınırına, güneyde Güney Azerbaycan sınırına çok yaklaşan, kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya 35-60 km uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bir bölgedir. 1989 nüfus sayımında bölgenin nüfusu % 22 Azeri, % 77 Ermeni olmak üzere 190 bin civarında idi. Karabağ, 17 mahalleye bölünmüştür. Sisyan, Demirci, Arlanlı, Küpara, Berküşad, Bahab Yurt, Kebirli, Cavanşir, Haçin, Çilebird, Dizah, Hırda Para, Otuz iki, Yirmi dört, Karaçorlu, Verend ve Açan Türk mahalleleri. Birkaç köy istisna olmakla 12 mahal bütünlükle Azerbaycan Türklerinden ibaret idi. Dizah, Verend, Çilebird, Haçin ve Talış mahallelerini, Azerbaycan ve Ermeni köyleri teşkil ediyordu. Bu bölge maden yatakları (altın), mineral sular, orman ürünleri, tarım ve tatlı su balıkçılığı ile iktisadi yönden önemli bir merkezdir.

Nikola bu göçmenlerin yoğun olarak buldukları Karabağ (Şuşa), Erivan (Revan-İrevan) ve Nahçıvan Hanlıklarının toprakları içinde yerleştirdi ve bir Ermeni bölgesi oluşturdu. İki toplum arasında dini ve milli konular başta olmak üzere pek çok alandaki farklılıklar, Rusların Kafkasları işgali sonrası Müslüman-Ermeni çatışmalarına sebep oldu. Bu çatışmalarda, önce Müslümanlardan yana tavır alan Çarlık yönetimi daha sonra bu tutumunu değiştirdi. Devrim boyunca Ermeniler bölgedeki nüfuslarının artmasının sağlayacak tek güç olarak gördükleri Çar Rusya'ya bağlılık gösterdi. Beşir Mustafayev, "Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)", Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED), Sayı. 47, s. 278, Erzurum, 2012.

Toprak olarak bütün Azerbaycan arazisinin %5'ne sahiptir. Karabağ, Kafkasya'nın hâkim bir noktasında, Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumdadır. Buranın tarihen bir Türk Yurdu olduğu, orda yapılan arkeolojik kazılardaki, mimarlık abideleri, mezar taşları, camileri, hanları, kervansarayları ve türbeleri ile anlaşılmalıdır. Karabağ'ın tarihi, coğrafi ve etnografik bilgilerin yanı sıra, XIX. yüzyılın 40. yıllarından başlayarak günümüze kadar zengin abideleri içeren bilgi ve belgeler, günümüz için önem arz eden membalar mahiyetindedir.³

Sovyetlere kadar Azerbaycan'ın yüzölçümü 113.895.97 km² iken sonraki yıllarda 86.600 km² olmuştur. N. Nerimanov aldatıldığını anladığı zaman Lenin'e isyan yüklü mektuplar göndermeye başladı: "Durumun vahametini anlatmakta zorlanıyorum. Azerbaycan'a ait önemli bölgelerin Taşnaklara verilmesi telafisi zor olan sorunlar yaratacaktır. Moskova, Taşnak komünistlerin mundar hareketlerine son vermezse, tüm Müslüman şark bizden (yani komünistlerden) yüz çevirecektir. 24 Temmuz 1923'te Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu bir kez daha tekrarlanınca (tek değişiklik başkentin Şuşa değil, Hankendi olmasıydı) Ermeniler büyük hayal kırıklığına uğradılar.⁴

1927'de, aralarındaki siyasî ayrılıkları bir yana bırakan Taşnaklar, Menşevikler ve Sosyal Devrimciler, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için Moskova'ya başvurdular ancak destek bulamadılar. Stalin'in bu çözülmemiş sorunu, iki tarafa da müdahale etmek için kullanmayı düşündüğü anlaşılıyordu. Böylece 1930 Stalin döneminin represya (sürgün) yıllarından sonra Sovyet rejimi tümüyle kök salmıştır. Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri de 1948-1953 yıllarında sürgün olunmuşlardır. Halklara, insanlarına ve ülkelerine acımasız, taraflı davranan Sovyet Totaliter rejimini artık

³ Beşir Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 29, Sayfa. 23-41, Ankara. 2011, s. 26, 27.

⁴ İsmihan Yusubov, "Ermeni Yayılmcılığına Karşı Mütakabiliyet", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2, ASAM Yayınları, Ankara. 2007, s. 1135; Hacali Necefoğlu, "Kafkasya'da İstikrarın Tesisi Sorunu", Türkiye'nin Güvenirliği Sempozyumu, *Tarih-Ten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Elazığ. 2004, s. 523-524.

tarih sahnesinden silinmiş ve 1990 sonrası kendi sonunu getirmiştir. Sonrasında ise Azerbaycan için kanayan yara; Karabağ sorunu getirmiştir.

M. F. Ahundov Kütüphanesinde Bulunan Dağlık Karabağ ile İlgili Eserlerin Bibliyografya Taraması

Dağlık Karabağ bölgesi, Ermeniler açısından “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekleştirilmesi için sembol özelliği taşımaktadır. Karabağ’daki Ermeni nüfusunun bilinçli Rus politikalarıyla artırılarak, bu bölge Ermenilerin ‘self determinasyon’ hakkını uluslararası platformlarda kabul ettirmek suretiyle bölgenin bağımsız cumhuriyet olarak tanınması, akabinde referandumla Ermenistan’a birleştirilmesini sağlamak nihai hedefleridir. Oysa Karabağ’daki hem Ermeni hem de Rus işgali (AB, AGİT ve BM’in ilgili kararları doğrultusunda), ‘işgalci’ olarak bütün dünya tarafından belgelenmiş ve kabul edilmiş durumdadır.

Öte taraftan Ermeni sorunu eksenli Dağlık Karabağ meselesi Ermenilerin kendi içinden ve ihtiyaçlarından değil, emperyalist devletlerin Kafkasya üzerindeki çıkar (daha çok Hazar petrollerinin paylaşımı) hesaplarından kaynaklandığı kanaati hâkimdir. İşte bu büyük devletler, kendi çıkar hesaplarını gizlemek için sorunu bir insanlık ve Hıristiyanlık sorunuymuş gibi göstermeleri Ermeni kilisesini ve ırkçılarını da etkilemiştir.

1990 sonrası Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte toparlanma sürecine giren Azerbaycan’da halen de çözülemeyen Dağlık Karabağ meselesine rağmen, bugün birçok sahada olduğu gibi sosyal bilimlerde alanında da ciddi ölçüde gelişmeler kat etmiştir. Bu kapsamda çalışmamızın da özet bölümünde belirttiğimiz gibi Kuzey Azerbaycan’ın Mirze Feteli (Feth Ali) Ahundov adını taşıyan eski Sovyetler döneminde kurulan çok zengin bilgi hazinesine sahip Millî Kütüphanesi bulunmaktadır. Adını andığımız kütüphanedeki eserlerin bibliyografya kartları konularına ve yayım diline göre tasnif edilmiştir ve araştırmacıların hizmetine açıktır.

Dağlık Karabağ’ın tarihi, sanatı, kültürü, mutfacı, ekonomisi, mimarisi, son dönemde yaşanan savaş ve siyasî olaylar ile ilgili ça-

ışma yapmak isteyen araştırmacılara, Rusça, Azerbaycan Türkçesi, Gürcüce, Farsça, Ermenice ve çeviri eserlerden oluşan kitap, makale ve internet bibliyografya taramasını ilgililere duyurmayı uygun gördük. Aşağıdaki bibliyografya bilgileriyle akademisyenlere ve araştırmacılara kolaylık sağlamak için hem kütüphanede bulunan hem de kütüphane tarafından basılan son 25 yılın eserleri orijinal basılı şekilleri ile kaydedilmiştir.

Çalışmamız, bu kapsamda yapılan bibliyografi taramasıyla M. F. Ahundov kütüphanesinde bulunan zengin içerikli kitap, dergi, gazete ve bu konuda yazılmış eserlerden araştırmacıların faydalanmasıyla ileride bu tarzda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara da yol göstereceği kanaatindeyiz. Karabağ konusunda özellikle son yıllarda Azerbaycan'da yayınlanan eserlerle ilgili araştırmacılara yol gösterecek bibliyografi taraması hemen hemen yok gibidir. Biz de bu eksikliği gidermek için alçakgönüllü bir adım atmaya çalıştık.

Ayrıca şunu da belirtmekte yarar vardır. Karabağ ve Ermeni konusunda bibliyografi taraması yapmak kolay olmasa gerek. Bu nedenle çalışmamızda birçok eksikliklerin olduğunu biliyoruz. Karabağ konusunda araştırma yapacak akademisyenlere Rusça, Gürcüce, Azerbaycan Türkçesi, Farsça ve çeviri eserlerden oluşan bibliyografya taramasını sunarak yol gösterici nitelikte olmamız tek teselli kaynağımızdır. Bundan sonra da bu konudaki kaynakları toplamaya devam ederek, daha eksiksiz bir çalışma oluşturmak asıl hedefimizdir.

Azerbaycan Türkçesi Kaynakları (Azərbaycan Türkçəsi Qaynaqları)

Abbasoğlu B. *Ölarkən Dünyaya Gələn Oğullar* (Qarabağ Müharibəsində "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adına Layiq Görülmüş 15 Nəfər Döyüşçü Haqqında), Bakı-Şuşa, 2004.

Abbasoğlu B., *Qəhrəmanlıq Zirvəsi* (Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Polkovnik-Leytenant Şirin Mirzəyev Haqqında), Bakı-Şuşa, 2006, 159 sayfa.

Abdallı H., *Azərbaycan Dünya Birliyi və Qarabağ Problemi*, Elmi red, Politoloq H. Dayızadə, Bakı, 2003, 129 sayfa.

Abdullayev Ə., *Azərbaycana Qarşı Erməni Təcavüzü və Xarici Həvə-*

- darlıq, Monoqrafiya*, Bakı, İqtisad Universiteti, 2004.
- Abdullayev E., *Dağlıq Qarabağ Problemi Beynəlxalq Hüquq Müstəvisində*, Bakı, Təhsil, 2004, 215 sayfa.
- Abdullayev Ə., *Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Hərbi Təcavüzü və Heydər Əliyevin Sülh Strategiyası*, Bakı, Elm, 1999.
- Abdullayev Ə., *Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Hərbi Təcavüzü və Heydər Əliyevin Sülh Strategiyası*. Bakı, Elm, 1999.
- Acı Həqiqətlər: (Qarabağa Dair Məqalələr)*, Bakı, 1991.
- Aliyeva Çimnaz: *Qarabağ işğal olunur, Azərbaycan Medeniyyəti Talandır*, Medeniyyət, Azərbaycan Respublikası Medeniyyət Nazirliyinin Yayın Orqanı, 6 Mart, 1993, No:7.
- Aslanxanlı M. *Ad Günləri Qarşıdadır (Qarabağ Şəhidlərinə Həsr Olunmuş Poemalar və Şeirlər)*, Bakı, Səda, 2006, 186 sayfa.
- Aşrılı A., *Türkün Xocalı Soyqırımı*, Bakı, Nurlan, 2005.
- Axundov Ə., *İkinci Xocalı*, Şuşa, 2004, 118 sayfa.
- Azayev Ə., *Əsgər Anası: (Povest)*, Bakı, Gənclik, 2000.
- Cəfərova Ş., *Qarabağ Müharibəsi Müasir Poeziyada*, Bakı, 2002.
- Dağlıq Qarabağ Həqiqətləri*, Bakı, 2005, 139 sayfa.
- Dağlıq Qarabağ: Hadisələrin Xronikası (1988-1994-cü illər)*, Bakı, 2005, 106 sayfa.
- Dağlıq Qarabağ: Hadisələrin Xronikası (1988-1994-cü illər)*, Bakı, 2005, 106 sayfa.
- Əbdülsəlimzadə T., *Qanlı Yanvardan 15 il Keçdi*, Bakı, Şirvanəşr, 2005, 176 sayfa.
- Əfəndiyev S., *Ermənilər kimdir? Gürcülər kim? Bəs Biz Kimik?* (Sənədli Povest), Bakı, Sabah, 2006, 106 sayfa.
- Əhmədov Y. *Torpağa Tökülən Qan* (Roman), Red. A. Məhərrəmov, R. Heydər, A. Qüdrətəoğlu, Bakı, 2004, 451 sayfa.
- Əhmədov Y., *Torpxana Meşəsində Görüş*, Bakı, 2006, 423 sayfa.
- Əhmədov Y., *Torpağa Tökülən Qan: (Roman)*, Bakı, 2004.
- Ələkbərli Ə. *Qədim Türk Oğuz Yurdu-“Ermənistan”*, Bakı, 1994.

- Əliyarov Süleyman, *Dağlık Karabağ-Hayaller ve Gerçekler*, Bergland Karabagh-Utopien And Wahrheiten, Azerbaycan Kültür Dergisi Yayınları, No: 37, Bakı. 1988.
- Əliyev C., Budaqov B., *Türklər, Azərbaycanlılar, Ermənilər: Tarixi Həqiqətin Soyqırımı*, Bakı, Azərbaycan, 2003, 72 sayfa.
- Əliyev H., *Dağlıq Qarabağ Həqiqətləri*, Bakı, 2005, 139 s.
- Ermənilərin Dağlıq Qarabağla Bağlı İddialarının Heç Bir Hüquqi Esası Yoxdur*, Bakı, Çəşioğlu, 2005, 22 sayfa.
- Ermənilərin Dağlıq Qarabağla Bağlı İddialarının Heç Bir Hüquqi Esası Yoxdur*, Bakı, Çəşioğlu, 2005, 22 sayfa.
- Esedov Sabir, *Ermenistan Azərbaycanlılarının Tarixi Coğrafiyası*, Bakü 1995.
- Əsgərov B., *Azərbaycanın Milli Qəbrəmanları*, Bakı, 2005.
- Əsgərov B., *Azərbaycanın Milli Qəbrəmanları.-* Bakı, 2005.
- Gəncə-Qarabağ Eyalətinin Müfəssəl Dəftəri*, Şuşa, 2000.
- Hacıyev H., *Qarabağın Tarixindən Sənədlər*, Bakı, Gənclik, 2005.
- Hacıyev Ş., *Türkiyə Rusiya Münasibətləri ve Erməni Terroru*, Bakı, 1998.
- Hacıyeva F., *Bağışla Vətən Bağışla*, Bakı, Adiloğlu, 2004.
- Həsənov T. *Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan Tərəfindən İşğalının Ağır Sosial-İqtisadi Nəticələri*, Bakı, Çəşioğlu, 2002.
- Həsənov T., *Azərbaycan Erazilərinin Ermənistan Tərəfindən İşğalının Sosial-İqtisadi Nəticələri*, Elmi Vəsait, Bakı, 2002.
- Hüseynoğlu S., *Yurdundan, Elindən Aralı Qaçqın*, Bakı, 2002.
- İbayev V., *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi İnsan Hüquqları Kontekstində*, Bakı, 2001, 241 sayfa.
- İbayev V., *Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Beynəlxalq Hüquq Müstəvisində*, Bakı, Elm, 2006, 695 sayfa.
- İmanov R., *Qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Yaranması Tarixindən*, Bakı, 2006, 228 sayfa.
- İsgəndərzadə E., *Müharibə Adamı* (Mayor Azay Kərimov Haqqında), Bakı, Şuşa, 1999, 110 sayfa.

- Köçərli T., *Qarabağ*, Red: O. S.Məmmədov, AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutu, Bakı, Elm, 2002, 465 sayfa.
- Mehdi Ə., *Qarabağın Qara Günü* (Şeirlər), Azərənəşr, 2001.
- Məhərrəmli Z., *Döyüşə Qızlar Gedir*, Bakı, Dünya, 1997.
- Məhərrəmov B., *Ölməzlik Zirvəsi*, 2004, 159 sayfa.
- Məmmədova H. *Xocalı: Şəhidlər, Şahidlər*, 2003, 197 sayfa.
- Mərzili A., *Biz əyilmədik*, Bakı, 2003, 538 sayfa.
- Mir Cəfər, *Bərdə Şəhidləri*, Bakı, Sabah, 2005, 257 sayfa.
- Mirələmov H., *Vicdanın Cəzası*, Bakı, Nurlan NPM, 2005.
- Mirələmov H., *Xəcalət*, Bakı, Gənclik, 2002, 240 sayfa.
- Murad Əlövsət., *Ağır Elin Ağır Dərdi* (Qarabağ şəhidləri haqqında), 2004, 89 sayfa.
- Ordubadi Memmed Seid, *Qanlı İllər*, Bakı 1991.
- Paşayev Ataxan, *Açılmamış Səhifələrin İzi İle*, Bakı, 2001.
- Qarabağ Dünən, Bugün və Sabah*, 1-ci Ümumrespublika Elmi-əməli Konfransı, Tezislər, Bakı, Şuşa, 2002, 191 sayfa.
- Qarabağ Dünən, Bugün və Sabah*, 2-ci Ümumrespublika Elmi-əməli Konfransı. Tezislər, Bakı, Şuşa, 2002, 207 sayfa.
- Qarabağ Dünən, Bugün və Sabah*, 3-cü Ümumrespublika Elmi-əməli Konfransının Materialları, Bakı, 2004, 295 sayfa.
- Qarabağ Dünən, Bugün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika Elmi-əməli Konfransının Materialları, Bakı, 2005, 232 sayfa.
- Qarabağ Dünən, Bugün və Sabah*, 5-ci Ümumrespublika Elmi-əməli Konfransının Materialları, Bakı, 2006, 251 sayfa.
- Qarabağ Müzakirə Olunur / Humanitar Tədq. Cəm. Conciliation Resources*, Tərt: Əvəz Həsənov, Bakı, 2006, 324 sayfa.
- Qarabağda Talan Var / Tərt: Çingiz Tofiqoğlu*. Bakı, 1996.
- Qarabaği Mirzə Yusif, *Tarix-i Safi, Karabağnamələr*, Sadələştirən, N. Axundov, Bakı, 1991.
- Qarabağlı T., *Könlüm Keçir Qarabağdan* Bakı, NPM, 2004.
- Qarabağnamələr*, Bakı, Yazıçı, 1989, 1-ci cild, 189 sayfa.

- Qarabağnamələr*, Bakı, Yazıçı, 1991, 2-ci cild, 478 sayfa.
- Qaraçenli Azer: *Medeniyyət Abidelerimiz Tekce Ermenistanın İşqal Etdiyi Erazilerde Esir Deyil*; Dünya Müzayedelerinde Qorunan Azerbaycan Maddi Medeniyyət Abideleri, Azadlıq, 31 May 1994, No 57 (424).
- Qasimov Musa, *Birinci Dünya Mubarəbəsi İllərində Böyük Dövlətlərin Azərbaycan Siyasəti (1914-1918)*, C. 1, Bakı, 2000.
- Qədimli N., *Ürəklərdə Göyərən Dərd.*, Bakı, Gənclik, 2000.
- Qəhrəman A., *Bağışla, Qarabağ, Məni Bağışla*, Bakı, 2002.
- Qırxqızlı Q., *Əsrin Faciəsi – Xocalı*, Bakı, Şərq-Qərb, 1999.
- Quliyev V., *Şuşada Erməni-Müsəlman Davası*, Erməni- Müsəlman Qırğınının 100 İlliyi, Şuşa, 2006, № 7.
- Salahzadə Ə., *Xocalı Xəcilləri: (Poema)*, Bakı, Şirvanəşr, 2006.
- Səma M., *Ana Fəryadı*, Bakı, Adiloğlu, 2004, 175 sayfa.
- Səma M., *Nur Soracağında: (Qarabağ Haqqında)*, Bakı, 2003.
- Səma M., *Qarabağdan Keçən Yol: (Şeirlər)*, Bakı, 2005.
- Səma M., *Qarabağdan Keçən Yol: (Şeirlər)*, Bakı, 2005.
- Səma M., *Vətən Zəfər Gözləyir*, Bakı, 2005, 351 sayfa.
- Seyidbəyli E., *Qarabağ Torpaq Mülkiyyətinə Aid Arxeografik Materialar*, Gövhər Ağa Cavanşirin Sənədləri, Bakı, 2002.
- Soyqırım Analardan Başlanır*, Bakı, Vətən, 2003, 222 sayfa.
- Süleymanov Manaf, *Oxuduqlarım Eşitdiklərim Gördüklərim*, Bakı, 1991.
- Süleymanov Mehman, *Qafqaz İslam Ordusu ve Azərbaycan*, Bakı, 2000.
- Şahhüseynov M., *Kəlbəcərsiz, Zarsız Keçən Ömürlər*, 2003.
- Şıxməmmədov Şıxməmməd, *Quba Şəhidləri*, Bakı, 1996.
- Talıbov R., *Ermənilərin Dağlıq Qarabağla Bağlı İddialarının Heç Bir Hüquqi əsası Yoxdur*, Bakı, Çarşıoğlu, 2005, 22 sayfa.
- Tənha T., *Erməni Vəhşilikləri: (Poema)*, Bakı, 2005, 182 sayfa.
- Topçubaşov Ə. M. Bəy, *Azərbaycan'ın Təşəkkülü*, Bakı, 1990.

- Xəlilli X., *Qarabağ: Etnomənəvi İnkişaf Tarixi: Ən Qədim Dövrdən 1920-ci ilə Qədər*, Bakı, Günəş, 2006, 79 sayfa.
- Xəlilzadə F., *İgidliyin Son Zirvəsi*, Bakı, Nurlan, 2001, 74 sayfa.
- Xınalı Z., *Qarabağı Unutma: (Hərbi Vətənpərvərlik Mahnıları və Marşları)*, Red: T. Abbaslı, Bakı, Adiloğlu, 2006, 51 sayfa.
- Xuraman, *Könlüm Qarabağdadı*, Bakı, Nərgiz, 2006, 48 sayfa.
- Xuraman. *Qarabağım, Qəm Ocağım*, Bakı, Nağıl Evi, 2004.
- Xuraman. *Qarabağım, Qəm Ocağım*, Bakı, Nağıl Evi, 2004.
- Zeynalov Niyaz, *İki Ay Erməni Esirliyində*, Bakı, 2000, 59 sayfa.
- Ziyadxanlı Adil Xan, *Azərbaycanın Tarixinə, Ədəbiyyatına və Siyasətinə Dair*, Fransa-Paris, 1919.

Gazete ve Dergi Kaynakları (Azərbaycan Türkçösiylə)

- “Azərbaycan Bir Gözdür, Qarabağsa Bəbəyi” Adlı Ədəbi-Bədii Gecə Keçirilmişdir, *Azərbaycan*, 2005, 21 İyun, s. 6.
- “Azərbaycanlıların Soyqırımına Haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 26 Mart 1991, *Xalq Qəzeti*, 27 Mart 1998.
- “Qarabağ Müharibəsinin Zəfərlə Başa Çatdırılması Üçün Mən Prezidentə Necə Kömək Edə Bilərəm” Mövzusunda Keçirilən Elmi-Praktik Konfranslara Yekün Vurulmuşdur: Gədəbəy və Şəmkir Rayonlarında, *Azərbaycan Qəzeti*, 2007, 10 Fevral, s. 7.
- “Yaddan Çıxmaz Qarabağ”, (Eyni Adlı Mövzuda Ümumrespublika Mədəni-Siyasiaksiya-İncəsənət Həftəsi Çərçivəsində M. F. Axundov Adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında Keçirilən Dəyirmi Masa Haqqında), *Respublika Qəzeti*, 2006, 26 Oktyabr, s. 5.
- Abbasbəyli A., Erməni Terror Separatizminin Kökləri və Nəticələri, *Azərbaycan*. 2002.- 31 Mart, s. 3.
- Abbasov İ., Misli Görünməmiş Qəsd, *Azərbaycan*, 2006, 23 Fevral.
- Abdinov S., Erməni Vəhşiliyinin Qanlı Səhifəsi, *Xalq*, 2006, 24 Fevral, s. 6.
- Abdullayev E., Özgə Arazilərinin İşğalını Qanunlaşdırmaq Qeyri

- Mümkündür, *Azərbaycan*, 2002, 27 Mart.
- ABŞ Ümid Edir ki, Azərbaycan və Ermənistan Qarabağa Dair Danışıklarda Tərəqqiyə Nail Olacaqlar, *Azərbaycan*, 2006, s. 1.
- ABŞ-da Yaşayan Həmvətənimiz Qarabağ Haqqında Həqiqəti Dünyaya Yayır: (ABŞ-da Yaşayan Həmvətənimiz Feliks Sertsvadzenin Nyu-Yorkda Rus Dilində Çapdan Çıxmış “Unudulmuş soyqırımı”), *Azərbaycan*. 2006- 16 Mart, s. 3.
- Akifqızı Ş., Ki Uest Danışıkları ABŞ İctimaiyyətinin Diqqət Mərkəzindədir, *Azərbaycan*, 2001, 18 Aprel.
- Aran S., Azərbaycanda Erməni Qətləməsi, *Azərbaycan*, 2002, 30 Mart, s. 3.
- Arif Q., Qarabağ Probleminin Sülh Yolu ilə Həlli Azərbaycanın Xarici Siyasətinin Esas Prioritetidir, *Xalq Qəzeti*, 2006, s. 3.
- Avşar Əbdülhəmid, Xocalını Anlamaq-Anlatmaq, *525-ci Qəzet*, 2006, 25 Fevral.
- Azərbaycanın İqtisadi İnkişafı Qarabağ Münaqişəsinin Həllinə Müsbət Təsir Göstərəcək, *Azərbaycan*, 2006, 18 Mart, s. 2.
- Babayev A., Xəyanət Torunu Doğramağa H. Əliyev Zəkası, Cəsarəti və Qüdrəti Tələb Olunurdu: Qarabağ Münaqişəsinin Başlanmasından 15 İl Ötür, *Xalq Qəzeti*, 2003, 23 Fevral, s. 4.
- Bədəlov Ə., Qarabağ Problemi Həll Edilməli və İşğal Olunmuş Torpaqlarımız Azad Olunmalıdır, *Azərbaycan*, 2001, 14 Mart.
- Bədəlov Ə., Qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasının “yubileyi” Beynəlxalq Təşkilatlar Tərəfindən Pislənildi, *Xalq Qəzeti*, 2004, 11 Sentyabr, s. 4.
- Çaxmaqlı Gaffar, “Erməni Məsələsi Necə Meydana Çıxdı”, *Elturan Jurnalı*, No: 1-2-3, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Milli Münasibətlər İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 1993.
- Efendiyev Emin, “Muasir Rus Ziyalıları Azərbaycan-Erməni Münaqişəsi Haqqında”, *Elturan Jurnalı*, No: 1-2-3, Elmlər Akademiyası Milli Münasibətlər İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 1993.
- Əjdər D., Haydı Qarabağa Doğru, İgidlər, *Qarabağ Qəzeti*, 2006, 15-29 Sentyabr, s. 10.

- Əliyev H. Ə., 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü Münasibətilə Azərbaycan Xalqına Müraciət, 2002, 27 Mart.
- Əliyev H. Ə., Biz Öz Taleyimizin və Öz Torpağımızın Sahibi Olmalıyıq, *Azərbaycan Qəzeti*, 2001, 7 Fevral.
- Əliyev H. Ə., Xocalı Soyqırımının Onuncu İldönümü İlə Əlaqədar Azərbaycan Xalqına Müraciət, *Dirçəliş XXI*, 48, 2002.
- Əliyev İ., Biz Danışqlar Xatirinə Danışqlar Aparmayacağıq, *Xalq Qəzeti*, 2005, 15 Fevral, s. 1.
- Əliyeva M., Heydər Əliyev Fondu Qarabağ Həqiqətlərinin Dünyaya Yayılmasına Öz Töhfələrini Verir: "Qarabağ Həqiqətləri" Bukletlər Toplusunun Təqdimat Mərasimində Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyevanın Çıxışı, *Azərbaycan Qəzeti*, 2006, 25 Yanvar, s. 6.
- Erməni Terroru - Tarixinin Qanlı Səhifələri, *Azərbaycan*, 2006, 8 Fevral, s. 6.
- Ermənilərin Xalqımıza və Vətənimizə Vurduğu Yaralar, *Vəfa*, 2004, № 6.- s. 15-16.
- Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Beynəlxalq Təşkilatlarda, *Diplomatiya Aləmi*, 2003, № 2.- s. 115-125.
- Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi Mətbuatda, *Diplomatiya Aləmi*, 2005, № 13- s. 72-76.
- Əsədov V., Qarabağın Tarixini də Qorumaq Lazımdır: (Ermənilərin Şuşa Etrafında Arxeoloji Qazıntı İşləri Haqqında), *Xalq Qəzeti*, 2005, 23 Noyabr, s. 5.
- Əsgərov Şamil., Yurd Yerlərimiz Bizi Çağırır, *Azərbaycan Qəzeti*, 2003, 3 Aprel, s. 6.
- İsayev Ə., Ulu Dağlar Gözləyir: Kəlbəcərin İşğalından 11 il Keçir, *Azərbaycan Qəzeti*, 2004, 2 Aprel, s. 7.
- Mehdixanlı T., Dəhşətli Günlər: Laçının İşğalından 13 İl Keçir, *Azərbaycan Qəzeti*, 2005, 17 May, s. 6.
- Məhərrəmov B. Mühəribənin 50 Günü: Qarabağ Ağrı-Acılarımızın Salmaməsi, *Azərbaycan*, 2000, № 2. s. 151-168.

- Novruzovlu R. Dağlık Qarabağ Arazisində İşğalçı Erməni Qoşunları, *Dirçəliş*, XXI Asr.-2006, № 102-103.- s. 89-92.
- Nüsrətbəyli S., “Diplomatın Ölümü, Yaxud Qarabağ Münaqişəsinin Mənbəyinə Dair: (AYB-nin Natəvan Klubunda Həsən Quliyevin Eyni Adlı Kitabının Təqdimat Mərasimi Haqqında), *Ədəbiyyat Qəzeti*, 2006, 17 Noyabr, s. 4.
- Orxan V., 20 Fevraldan 26 Fevraladək və ya Dağlık Qarabağ Necə İtirməyə Başladıq, *Mədəni-Maarif*, 2007, № 3, s. 12-14.
- Qədimovlu A., Qarabağ Münaqişəsi və Tapdanmış İnsan Hüquqları: (Vəfəddin İbayeddin “Elm” Nəşriyyatında Çapdan Çıxan “Ermənistan-Azərbaycan, Qarabağ Münaqişəsi İnsan Hüquqları Kontekstində” Kitabı) *Azərbaycan*, 2002, 15 Mart.
- Quliyev V., Şuşada Erməni-Müsəlman Davası. Erməni- Müsəlman Qırğınının 100 İlliyi, *Şuşa*, 2006, № 7- s. 4-5.
- Tarixi Mənbələr və Şəxsiyyətlər Ermənilər Haqqında Nə Demişlər?, *Vəfa* 2004, № 6, s. 11-12.
- Vəfa Zeynal., Bəşəriyyətə Qarşı Yönləndirilmiş Cinayət *Azərbaycan Qəzeti*, 2006, 21 Fevral.
- Azadlıq Qəzeti*, 29 Mart, 1994.
- Azərbaycan Jurnalı*, Sayı: 310, 30 İyul- Avgust, 1996.
- Azərbaycan Jurnalı*, Sayı: 391, Yıl: 50, Mart-Aprel, 2002.
- Azərbaycan Qəzeti*, 26 Mart, 1998.
- Bakı Universiteti Xəbərləri Yayın Orqanı*, No: 2, Yıl. 1998.
- Bakinskiy Raboçii Qəzeti*, No: 70, Aprel, 1918.
- Bizim Həyat Qəzeti*, No: 10, 30 May, 1991.
- Bsakinskiy Raboçii*, No: 79, May, 1918.
- Dan Ulduzu Qəzeti*, Sayı: 18, 31 May, 1991.
- Elturan Jurnalı*, No: 1-2-3, 1993.
- İlham Qaynağı*, No: 1, May, 1938.
- İzvestiya Qəzeti*, No: 62, 9 Aprel (284), 1918.
- İzvestiya*, No: 74 (296), 23 Aprel, 1918.

- İzvestiya*, No: 73 (295), 21 Aprel, 1918.
İzvestiya, No: 9, 23 Aprel, 1918.
Kaspi Qazeti, No: 206, 28 Oktyabr, 1905.
Kaspi, 5 Noyabr, 1914.
Kaspi, 5 Noyabr, 1918.
Kaspi, 27-30 Noyabr, 1906.
Komünist Qazeti, No: 14, 20 Yanvar, 1991.
Odlar Yurdu Qazeti, No: 3, İyul, 1991.
Xalq Qazeti, 26 Fevral, 2002.
Yeni Qafqazya Jurnalı, No: 2, Yıl: 13, 31 Mart, 1925.

Ruşça Kaynaklar (На Русском Книги)

- Araz Kurbanov, *Skazki Armiyanskıx Mudretsov*, İstituta Po Pavam Çeloveka Nan Azerbaydjana, Baku, 2005.
 Arutyunyan V. *Yerevan*, Moskova 1968.
 Aslan Xalilov, *Genosit Protiv Müslümanskogo Naseleniya Zakafkasya V İstoriceskix İstoçnikah* (1917-1920), Baku, 2000.
 B. N. Arakelyana- A. R. İonnisyana, *İstoriya Armyanskogo Naroda*, Yerivan, 1951.
 Geybullayev Gıyaseddin, "General de Gool V Baku", *Jurnal Gasırlar Avazı-Yebo Veko*, No: 1-2, Kazan, 1996.
İslâm Ansiklopediçeskiy Slovar, Moskova 1991.
 Карабах, В., Чашыюглу, 2004, 205 с.
 Мареграмли 3. *Карабахская Война: Сражались и женщины-* Санкт-Петербург: Лейла, 2005, 271 с.
 Mixail Galler, *İstoriya Rossiyskoy İmperiya*, Moskva, 1997.
 S. N. Glinka, *Opisanıye Pereseleniya Armiyan Adderbidjanskiy V Predel Rossii*, Moskva, 1931.
 T. P., Ağayan, *Veliki Oktyabr İ Borba Trudyasıbsya Armenii Ta Pobeda Sovyetskoy Vlasti İzdaleistvo A. N. Armyanskoy SSR*, Yerevan, 1962.
 T. P., Ağayana, *Vekovaya Drrujba Narodov Zakafkasya*, Yerevan,

1972.

Y. A. Manandiyana, *O Torgovle İ Gorodah Armeii V Svyazi Smirovovoy Torgovley Drevib Vremen*, Yerevan, 1994.

Дашнаки (Из Материалов Департамент Полиции), Ваку 1990.

Конфликт в Нагорном Карабахе, Б. Азернешр, 1990, 268 с.

Мамедова Ф., *Кавказкая Албания и Албаны*, Б., Центр Исслед. Кавказ. Албании, 2005, 772 с.

Помпеев Ю. *Кровавый Омут Карабаха*, Б. Азернешр, 1992.

События Вокруг НКАО в Кривом зеркале фальсификаторов: (Сб. Материалов), АН Азерб. ССР, Инст. Истории, Б. 1989.

Трагедия длиною в 2 года: Фотохроника Событий (в Азербайджане и Армении, 1998-1990 гг.), Б. Азернешр, 1990.

Ходжалы. Хроника Геноцида, Сост. Э. Ахундова, Б., Азернешр, 1990, 268 с.

Ходжалы–день Последний: Фотоальбом, Ред-сост Б. З. Таибов, Б. Азербайджан, 1992, 16 с.

Эйюбов А. *Карабах: Краткая Хронология, Большой лжи и фарисейства.*- Б., 1998.- 175 с.

Farsça Kaynaklar (فارسى منابع)

Cəfəri İ., *Biz Qarabağı Unutmaq İstəmirik:* (M. F. Axundov Adına Milli Kitabxanada Keçirilən Konfrans Haqqında), 2006.

Darabadi Pervin, “XX. Esrin Evvellerinde Güney Kafkas Beynelhalk Geosiyasi Münasebetler Sistemində”, *Qafqaz Araştırmaları İnstitutu*, No: 006, Bakı, 2008.

Kəbutər Həqiqətətitir, *Yeni Azərbaycan*, 2005, 9 Aprel, s. 6.

Musevi T. M., *Orta Esr Azərbaycan Tarixinə Dair Farsdilli Sənedlər*, Bakı, 1977.

Nevvab Mir Möhsün, *1905-1906 İllərində Erməni Müsəlman Davası*, Bakı, 1993.

Seyidağa Onullahi, *Erməni Milliyətçiləri və İran*, Bakı, 2002.

Gürcüce, Ermenice vb. Kaynaklar (ქართული რესურსების)

Atkinson D. “Millətlərin Öz Müqəddəratını Təyin Etməsi” Prinsipi Dağlıq Qarabağ Barəsində Tətbiq Oluna Bilməz, *Azərbaycan*, 2005, 28 Yanvar, s. 4.

Erik F., Dəmirli M. *İrəvan və Başqa Ölkələrin, Xalqların Hesabına “Böyük Ermənistan” Yaratmaq Siyasəti*, Təfəkkür, 2000, № 1, s. 16-18.

Gruziya Qazeti, Tiflis, 28 Noyabr, 1918.

Naş Golos Mənşevik Qazeti, Tiflis, 24 Mart, 1918.

Nimetova M. “Risimovı Redaksiyu” *Nangessamsoori*, No 3, 1971 (Ermenice).

Novruzovlu Rovshan, *Karabagh: Uncontrolled Zone (From the Series of International Terrorism Armenian Terror)*, Bakı, 2002.

Qəribi, *Erməni İdealarına Cavab, Gürcü Dövlətinin Qırmızı Kitabı*, Tiflis.

Şaumyan S., *Seçilmiş Əsərləri (1902-1914)*, C. 1-2, Bakı, 1978.

T. Hacikogiyani, *10 Let Armiyanskoy Strelkovoy Divizii, İzdatelstvo Polit Uprav*, KKA, Tiflis, 1930.

Terri Devis, Azərbaycanın Qarabağ Üzərindəki Suverenliyi Kompromis Mövzusu Ola Bilməz, “Qarabağ Azərbaycanın Ayrılmaz Tərkib Hissəsidir”, *Azərbaycan*, 2005, 21 May, s. 5.

V. L. Veliçko, *Kafkaz*, Bakı, 1995.

Сахибоглу Р., *Страбон о Кавказской Албании, ИПС, Наследие*. 2005, № 2-3, С. 9.

Чаладзе Т., *Карабах: Война в лицах, фотохроника Октябрь 1992, Апрель 1993*, Б. Изд-во Азербайджан, 1990, 88 с.

Tercüme ve Aktarma Eserler (Периодические Издания)

Karinyan A. B., *Şaumyan və Milliyetçilik Axımları*, Tərcümə. Z. Gayıblı, Bakı, 1929.

Mahmudov Y., Şükürov K., *Qarabağ: Real Tarix, Faktlar, Sənədlər / İngiliz Dilinə Tərcümə: Şək-Xəritə*, Bakı, 2005.

Абдуллаев Эльчин., *Ни Войны, ни Мира, 12 лет: (о подписании протокола и соглашения о прекращении огня)*, Бакинский

- Рабочий, 2006, 12 Мая, С. 6.
- Ализаде Р., *Амазонки Карабахской Войны*: (в Санкт-Петербурге вышла в свет книга писателя–журналиста Земфиры Магеррамли, Карабахская Война: Сражались и женщины), Бакинский Рабочий, 2006, 13 января, С. 4.
- Амирасланов Т., *Жемчужины Карабахской Кухни*, ИРС «Наследие», 2005, № 2-3, С. 82-85, Гусейнов Табиб. Нагорный Карабах: федерализм и интеграция как способ мирного разрешения конфликта, 2004, 25 Декабря, С. 11.
- Джаббаров З., *День Победы Над фашизмом и День Оккупации Шуши*: (Рассказывает Академик Джамиль Гулиев, Бакинский Рабочий, 2006, 9 Мая С. 8.
- Джаббаров З., *С Ностальгией по Горам*: (2 Апреля–День Оккупации Кальбаджара), Бакинский Рабочий, 2006, 1 Апреля, С. 4.
- Заявление Милли Меджлиса Азербайджанской Республики в Связи с 13-й Годовщиной Оккупации Вооруженными Силами Армении Города Шуша Азербайджанской Республики, *Бакинский Рабочий*, 2005, 7 Мая, С. 2.
- Карабах // ИРС «Наследие»*, 2005, № 2-3; 2006, № 6.
- Мусаев Тофик. *Нагорно-Карабахский Конфликт: Анализ Некоторых Ключевых элементов Правового Характера // ИРС «Наследие»*, 2005, № 4, С. 40-45.
- Памяти жертв Ходжалы*, Бакинский Рабочий, 2006, 21 февраля, С. 2.
- Сайфуддинова Лейла. *Агрессия Армян Как фактор Внутри Политических Процессов в Азербайджане*, ИРС «Наследие», 2005, № 4, С. 48-50.
- Сафарова З., *Шуша – Музыкальная Столица Азербайджана // ИРС «Наследие»*, 2005, № 2-3, С. 86.
- Тагиева Р. *Ковровое Искусство Карабаха // ИРС «Наследие»*, 2005, № 2-3, С. 96-99.
- Халилов М. *Протоскифы и Их Потомки в Карабахе // ИРС*

«Наследие», 2005.- № 2-3, С. 14-17.

Хроника Агрессии Армении Против Азербайджана (1988-1994), // ИРС «Наследие», 2005, № 2-3, С. 70-71.

Ширванлы А., *Нобелевская Премия за Мирное Разрешение Карабахской проблемы* // *Новое Время*, 2006, 29 Марта, С. 1.

Sonuç: Güncel Değerlendirme

Karabağ Savaşının başlangıcı olarak 13 Şubat 1988 tarihini kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihte, Karabağ'ın merkezi Stepanakert'te (Hankendi) on binlerce kişinin katılımıyla yapılan birinci gösteri düzenlenmiş ve ilk kez burada Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan sınırları içine katılması gündeme getirilmiştir. 20 Şubat 1988'de Azerbaycan milletvekillerinin katılımı olmadan yapılan toplantıda, Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrıldığı ve Ermenistan'la birleştiğini kabul etti. Ermenilerin esas amacı Karabağ'ı tümüyle Müslümanlardan temizlemek olmuştur.⁵

Ermenice yazılan tarih kitaplarında çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerde Ermeni yazar ve tarihçiler, Ermenilerin özel bir halk olduğunu belirterek tarihlerini ve kültürlerini mümkün olduğu kadar eskiye dayandırmaktalar. Oysa Ermenilerin verdikleri bilgiler rivayetlere ve mitolojik efsanelere dayanmaktadır. Ermenistan, Doğu Anadolu, Karabağ ve Nahçıvan toprakları Türk yerleşim birimleri olmasına rağmen haksız yere Ermeni toprakları olarak belirtilmiştir. Günümüz Ermeni tarihçiliğinde de bunu böyle aksettirmektedir. Oysa Gürcü, İran ve Rus kaynakları daha farklı bilgiler vermektedir. Ermeniler sadece Türkler üzerinde değil, aynı zamanda Farslar ve Gürcüler üzerinde değişik iddialarda bulunmaktalar. Rus araştırmacı V. L. Veliçko eserinde şöyle demektedir: "Ermeniler gelecekte başkenti Tiflis olan 'Büyük Ermenistan' peşinde de olacaklardır. Ermeniler bu yolda Gürcüleri acımasızca yağma etmişlerdir. Tarihi kitabelerini, eski Gürcü yazıtlarının izle-

⁵ Süleyman Seydi, "Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM Yayınları, C. 2, s. 1171-1172, Ankara, 2007.

rini silmişlerdir. Kiliselerini zapt etmişlerdir. Gürcülere ait olan toprakları Ermenilere aitmiş gibi göstermişlerdir. Onları Ruslara haksız yere şikâyet etmişlerdir. Müslümanlara karşı kıskırtmışlardır.”⁶

Bu güne kadar dünyada “sözde soykırım” iddia ve yalanı ile sürekli Ermeni kayıplarından konuşulmuş, Müslüman Türklerin kayıplarından fazla söz edilmemiştir. Doğu Anadolu, Karabağ ve Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde yıllardan beri açılan toplu mezarlardan çıkarılan binlerce iskelet Müslüman-Türk katliamının büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Ama bu konu “demokratik ve çağdaş” Batı Dünyasından nedense ilgi görmüyor.⁷

Kafkasya’nın bilinen halklarından olan Türkler ve Ermeniler arasında meydana gelen hadiseler asırlar boyunca kanlı çekişmelere sahne olmuştur. Sadece 70 küsur yıllık eski SSCB dönemi boyunca olayların yumuşamış gibi gözükse de, Ermeniler fırsat buldukları ortamlarda hemen harekete geçmiş ve toprak iddialarını değişik platformlarda dile getirmişlerdir. İster yurt dışında isterse de yurt içinde yanlarına aldıkları destekçileriyle “Büyük Ermenistan” hayalini gerçeğe çevirme çabasında olmuşlardır. 1850–1890, 1905–1920 ve akabinde 70 yıl Sovyet yıllarından Karabağ savaşına kadarki devrelerde tek amaca; “Büyük Ermenistan” yaratmak planı olmuştur. Oysa Ermeniler Mayıs 1918 Batum Antlaşmasına kadar 9 bin km²’lik araziye sahip idi.

Dış güçlerin yüzyıllardan beri Ortadoğu’ya açılma politikasında özellikle asker ve donanma kullanmayıp, yerine daha çok misyonerleri kullandığı izlenmektedir. Ancak misyoner faaliyetleri zamanla bir din mücadelesine ve devlete ve Türklere karşı isyanların organize edildiği, başta Ermeniler olmak üzere, azınlıkların ırkçılığının kıskırtıldığı odaklar halini almıştır. Bunun neticesinde birlik-

⁶ Bkz. V.L. Veliçko, *Kafkas*, Bakı, 1995; Beşir Mustafayev, “Armenian Relations In Iran And The Caucasus Ceography Of Outside Forces (1915–1920)”, *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2011–Ocak 2012, Yıl 13, Sayı 51, s. 90–92, İstanbul, 2011–2012.

⁷ Beşir Mustafayev, “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımını 1905–1920”, Ege Üniversitesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 1, Yaz Dönemi, s. 533–554, İzmir, 2012.

te yüzyıllardır komşu olarak yaşayan insanlar birbirini kırmaya başlamış ve bölgede sosyal fay hattı oluşmuştur. Bu sosyal fay hattının kırılma noktası da Sovyetler Birliği sonrası dış eksenli Ermeni teröründen kaynaklanan Karabağ işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir.

Sovyetler Birliği ve sonrasında meydana gelen Ermeni terörü ve Dağlık Karabağ sorunu konusunda bugüne kadar pek çok eser yayınlanmıştır. Yayınlanan bu eserlerin büyük bölümü, Ermenilerce veya onların asılsız tezlerini destekleyenlerce kaleme alınmış olup, sübjektif kıstaslara dayanmaktadır. Ermenilerin Azerbaycan'da mezalim uygulaması, soykırım yapması ve topraklarını işgal etmesi hakkında en iyi örnek yine kendi itirafları, bazı Rus, İran ve Gürcü bilim adamlarıdır. Bu konuda Kaçaznuni, Lalayan, Veliçko, Glinka, Çavçavadze, Karinyan, Karibi, Darabadi vb. Ermenilerin faaliyetlerinden ve mezalimlerinden yazdıkları eserlerinde bilgi vermişleridir.

1988 sonrası meydana gelen olayların anlaşılabilmesi için tarihi çalışmalar oldukça önemlidir. Tarihi çalışmaların ana kaynağı da hiç kuşkusuz kitap ve arşiv kaynaklarıdır. Tüm bu kaynaklar, Ermenilerin Rusya ve Batılı devletlerin desteğiyle onların oyununa alet olduklarını, silahlı çete komiteleri kurduklarını, kilise eksenli işbirliği yaparak Kafkaslar ve Anadolu'da Müslümanlara karşı terör eylemlerine başvurarak isyan, katliam ve soykırım yaptıklarını açıkça göstermektedir.

Kaynaklar

- Aydın, Mustafa, "Karabağ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 1991.
- Bakinskiy Raboçii Qazeti*, Aralık Sayısı, Bakı, 1920.
- Mustafayev, Beşir, "Anton Salamanov'un Özel Arşivine Göre Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'da Yaptıkları Katliamlar (1918- 1919)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Dergisi*, 30, 2011.
- Mustafayev, Beşir, "Armenian Relations in Iran and the Caucasus Geography of Outside Forces (1915-1920)", *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 51, 2011.
- Mustafayev, Beşir, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 29, 2011.

- Mustafayev, Beşir, “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı 1905-1920”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012.
- Mustafayev, Beşir, “Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan’ın Nahçıvan’daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, 2012.
- Necefoglu, Hacali, “Kafkasya’da İstikrarın Tesisi Sorunu”, *Türkiye’nin Güvenirliği Sempozyumu: Taripten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2004.
- Qarabaği, Mirze Yusif, *Tarix-i Safi-Qarabağnameler*, Bakı, 1991.
- Seydi, Süleyman, “Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatan Dönüş Projesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2, 2007.
- Yaddan Çıxmaz Qarabağ*, Azerbaycan Respublikası Medeniyyet ve Turizm Nazirliyi, M. F. Axundov Adına Azerbaycan Milli Kitabxanası, Bakı, 2007.
- Yusubov, İsmihan, “Ermeni Yayılımcılığına Karşı Mütakabiliyet”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2, Ankara, 2007.